

V knize si velice cením schopnosti autorky pojmenovat, vystihnout a diskutovat věci, které nějak přirozeně chápeme nebo vnímáme a které jsou těžko postižitelné. Líbí se mi, jak chápe paměť krajiny, tedy jako proces sedimentování v ní uplynulého času. Změny se postupem času nerovnoměrně zapisují do krajiny, některé přetrvávají, jiné jsou převrstvené a zmizí ve fyzické i symbolické rovině krajiny. Nepochybným přínosem jsou úvahy o formování paměti. Jedním ze zásadních poznatků je uvědomění, že při formování paměti absence prvků znamená někdy více než jejich přítomnost. Důležité je zajisté hodnocení role zapomínání jako tvůrčího procesu paměti, který je s ní neoddelitelně spjatý. Zapomínání v krajině rozlišuje autorka na záporné a na přirozenou erozi. Oceňuji použití pojmů heterotopie a heterochronie ve vztahu k tématu, které je srozumitelně ilustrováno příklady v kapitole o megalitech. V neposlední řadě pak oceňuji zacházení s fenoménem nostalgie, jako vztahování se ke krajině paměti, kterou dělí autorka na pravou a nepravou, což je dobře předvedeno především v souvislosti se sudetskou nostalgií. Líbí se mi autorčino upozornění, že krajinu a její paměť nechtou všichni stejně, přičemž záleží na citlivosti, znalosti a míře zapojení recipienta.

Knihu tvoří provázaný celek. Jednotlivé studie je ale možné číst samostatně, představují vždy samostatný příběh a jsou srozumitelné díky logické výstavbě textu a shrnutí na konci každé z nich. Studie jsou doplněny názornou obrazovou přílohou. Text je doprovázen bohatým poznámkovým aparátem, doplňujícím podrobnosti k tématům, ale také reflektující bohatou, především cizojazyčnou literaturu.

Jak je dobře známo, v posledních dekádách se tématem krajiny zabývají nejrozličnější vědecké disciplíny a skupiny lidí v českém i zahraničním prostředí. Monografie Karolíny Pauknerové však v rámci českých humanitních věd vyčnívá. Práci je možné zařadit obecně do oboru kulturní antropologie, přesněji pak antropologie

krajiny. Autorka využívá své obsáhlé znalosti tématu včetně literatury starší i zcela aktuální, teoretické i praktické, především pak ze západoevropského prostředí. Její pohled na krajinu, přístup k uvažování a posléze psaní o krajině je v českém prostředí výjimečný. Taková práce, propojující terénní výzkum a prameny s teoretickými koncepty paměti krajiny se znalostí prací zahraničních autorů, zde doposud chyběla.

Knihu lze doporučit jak odborníkům, tak laikům, čehož si v odborné literatuře velice cením. V knize totiž můžeme najít návod na čtení paměti v krajině, který je didaktický a čtivě vyložený na jednotlivých studiích, jež jsou samy o sobě svým obsahem poutavé a zajímavé, přesto bohatě a promyšleně teoreticky podložené a provázané. Text navíc ve čtenáři povzbuzuje imaginaci, ponechává prostor pro vlastní myšlenky, dovoluje mít své vlastní názory, inspiruje ke vzpomínání a uvědomění si zapomínání v krajině kohokoli z nás. Kniha přispívá k udržování krajině paměti, a to nejen díky konkrétním případovým studiím, ale především tím, že čtenáře přiměje přemýšlet o tom, co pamatují jeho vlastní žité krajiny. Jak píše autorka: „Pro hledače paměti je krajina nekonečným zdrojem.“

Tereza Blažková

Michal Pavlásek: *Z Moravy do Velikého Srediště: Etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě*

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2020, 293 s.

Michal Pavlásek je etnolog působící v Etnologickém ústavu AV ČR v Brně. Věnuje se krajanům z jihovýchodní Evropy (Veliko Srediště – česky Veliké Srediště, Clopodia – Klopodia, Sfânta Helena – Svatá Helena aj.) a paměťovým studiím (zde můžeme upozornit na nedávno vydanou publikaci M. Pavlásek, S. Kreisslová, J. Nosková. „*Takové normální rodinné historky.*“ *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Pra-

ha: Argo 2019). V současné době se věnuje problematice uprchlictví a snaží se i za využití audiovizuální formy aktivisticky upozorňovat na tíživou situaci uprchlíků (filmy *Hledání východu* z roku 2015 a *Masa* z roku 2016). Společným jmenovatelem všech autorových výstupů je migrace.

Michal Pavlásek byl během svých doktorských studií publikačně činný a dalo se očekávat, že po obhajobě své dizertační práce, kterou věnoval právě obci Veliko Srediště (v severním Srbsku), se dostane jeho opus magnum i na pulvy knihkupectví. Trvalo to však celých sedm let, než autorova práce spatřila světlo světa v podobě ucelené monografie. Pro výzkum v obci Veliko Srediště měl dobré důvody – tato „zapomenutá komunita“ byla badateli opomíjená na úkor své mnohem slavnější sousedky Svaté Heleny, která se již stala určitým fenoménem díky mnoha monografiím a článkům. Právě snaha „objevovat neznámé“ dovedla autora k tomu, že se rozhodl věnovat se etnografickému výzkumu právě v „pozapomenuté“ krajanské obci na severu Srbska. Během výzkumů z let 2007–2015 zjistil, že termín „krajan“ nemůžeme na členy komunity v obci Veliko Srediště aplikovat s jakousi bohubíhou samozřejmostí, ale že náboženská identifikace zde byla historicky silnější než pocitová příslušnost k českému národu. Autor zůstává věrný antropologickým metodám výzkumu, ale aplikuje také metodu orální historie, biografického interview, elicitace fotografie a také studuje archivní materiály, aby poukázal na možnosti inovativního přístupu ve studiu krajanských komunit.

Hlavní myšlenka celého díla je poměrně jasná – autor dokládá, že je nutné oprostit se od „*etnických brýlí*“ (s. 9) při výzkumu krajanských komunit, protože česká etnicita nemusí být jedinou formou „*skupinových kohezních pout*“ (s. 8). V případě Središťanů se totiž jedná o náboženské vyznání, které je nejdůležitějším prvkem jejich soudržnosti. Michal Pavlásek tak svádí čtenáře působivým odkazem na kritiku metodologického nacionalismu a na kritiku na-

cionalizačních politik, protože upřednostňování těchto perspektiv může vést ke „koloniálnímu“ budování národa za hranicemi státu, a to navzdory odlišným prvkům sebeidentifikace aktérů. Autor se tak celkem logicky věnuje reformované víře Središťanů velice pečlivě a v průběhu celé knihy široce rozebírá úlohu a roli farářů a presbyterů nebo vztah komunity ke kostelu a k náboženským úkonům.

Pokud bychom uvedli kapitulu po kapitole, tak se autor nejprve věnuje historii obce (s. 30–93), následně píše o přenášení sociální organizace Središťanů z Moravy do obce Veliko Srediště (s. 94–114), poté rozebírá metanarativ ohledně příchodu do Srbska (s. 115–130), kulturní a komunikativní paměť (s. 131–137) a nakonec evangelickou identitu (s. 138–194), která je významně ovlivněna nacionalizačními praktikami meziválečného Československa (s. 195–217). Na první pohled tak překvapí, že nacionalizační politika a její kritika jsou uvedeny pouze na konci knihy, a to na relativně malém počtu stran. To je však dáno i skutečností, že se autor snaží poměrně zešíroka demonstrovat a legitimizovat náboženskou identifikaci Središťanů. Na druhý pohled překvapí i určitá tematická nesourodost, která je snad dána i tím, že autor do své monografie zařadil již dříve publikované, přestože upravené příspěvky (M. Pavlásek. „Z českých zemí do jihovýchodní Evropy: případová studie překonávání diskontinuity.“ *Národopisná revue*, 2018, 28 (3): 171–183; M. Pavlásek. „Konec velkých vyprávění v nedohlednu: (meta) narativ migrace z Moravy do dnešního Srbska.“ Pp. 49–76 in L. Jirka, M. Jakoubek, N. Králová, M. Pavlásek, J. Tůma. *Krajané: Hledání nových perspektiv*. Cervený Kostelec: Pavel Mervart 2015; M. Pavlásek. „Meziválečná krajanská péče jako ‚záchranná akce‘: K utváření kolektivní identity českých evangelíků v jihovýchodní Evropě.“ *Český lid*, 2011, 98 (2): 113–134). Nedá se proto říct, že by celou publikaci vedla jednotící a ucelená linie výkladu, protože některé kapitoly na sebe příliš nenavazují.

V určitých částech publikace navíc vypadá náboženská forma sounáležitosti jako přirozená (např. s. 94–96), a dokonce by se dalo uvažovat nad tím, zda se autor v těchto pasážích nedostává do stejné metodologické pasti, do jaké se dostal metodologický nacionalismus nebo nacionalizační perspektivy, protože se samotná inklinace obyvatel k náboženství nejví tak jednoznačně (viz s. 160–161). Michal Pavlásek samozřejmě uvádí, že náboženská profilace obyvatel je důsledkem socializace a že v průběhu meziválečného období dochází k určitému „odnáboženštění“ obyvatel – to je patrné i na vztahu starších obyvatel ke knihám, které si nejstarší generace raději bere s sebou do hrobu, než aby je nechala napospas mladším generacím (s. 172) –, ale v autorově podání se v některých pasážích knihy může zdát, že v hlavách Središťanů neexistuje prostor mezi náboženskými normami a internalizací těchto norem, protože ty jsou pevně zakomponovány v kognitivním a symbolickém světě Središťanů.

V tomto ohledu je také nutné být obezřetný ke způsobu, jakým je popisována sociální kontrola v obci ze strany představitelů reformního hnutí. Ačkoliv to autor těmito slovy explicitně neuvádí, může čtenář chápat snahy představitelů hnutí jako snahy o uzurpaci moci. Tím však nemám na mysli situace, kdy např. Središťané odmítají zákaz plechmuziky před kostelem, jak žádal farář Alois Ehrlich (s. 69), ale zavádění a praktikování mocenských praktik, kdy farář dohlíží, kontroluje, vyžaduje poddajnost a třeba i sankcionuje obyvatele za neposlušnost. Všechny tyto praktiky jsou autorem bez patřičné kritiky akceptovány, aniž by se sám autor ptal, jestli toto není určitá podobná forma „vnucování“, s jakým přišly nacionalizační politiky nebo metodologický nacionalismus. Pokud bychom akceptovali relativizující pohled, pak se v obou případech jedná o mocenské formování perspektivy komunity, přestože se mění principy i původci formování, stejně

jako požadavky. Mezi další diskutabilní body bych zařadil přílišné spoléhání se na narace (bez kritické reflexe narácí z pohledu oral history nebo paměťových studií). V knize se pak objevila i určitá drobná chyba v textu (Ricour nebo Ricouer na s. 117).

Knihu však lze jen doporučit. Je velice záslužné, že autor inovoval nedostatečně metodologické zázemí ve výzkumu krajanů a pomocí odkazu na odlišnou možnost identifikace, než jak předpokládá nacionalizovaný pohled „domoviny“, upozornil na dlouhodobé problémy studia krajanské problematiky (s. 213–220). Těchto problémů je hned několik. Můžeme uvést, že krajanské identity se vnímají dosud jako primordiální, a je tedy nutné zavádět konstruktivistická stanoviska. Také lze uvést, že při výzkumu krajanů se stále objevuje vliv zastaralé teorie etnosu namísto barthovského situačního přístupu a stále se objevují kategorizující evolucionistické a paternalistické tendence vůči krajanům namísto snahy o emické porozumění. Uplatňovat by se také měla analýza diachronní namísto synchronní analýzy a badatelé také dosud nedostatečně akcentovali dynamicitu a vývoj kolektivních (krajanských) identit. Dále je nutné studovat nadregionální a transnacionální vazby a také analyzovat roli národního státu a jeho institucí při utváření identit. Tyto aspekty bychom našli u zahraničních autorů (M. Waterbury. *Between State and Nation*. New York: Palgrave Macmillan 2010) a už také v českém prostředí (M. Jakoubek. „From Believers to Compatriots.“ *Nations and Nationalism*, 2010, 16 (4): 675–695), ale je nutné, aby se tyto předpoklady pevně uchytily (nejen) za účelem výzkumu „krajanů“. Čtenáři tak v publikaci Michala Pavláška naleznou tyto i další podněty a také budou ohromeni hloubkou, šíří a detailností empirického materiálu, což ocení zejména badatelé věnující se historii krajanských enkláv.

Luděk Jirka